

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

XII. ÉVFOLYAM.

1888.

ÁPRILIS—JUNIUS.

IV—VI. FÜZET.

Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században.

Irta :

A c s á d y I g n á c z.

II.

A pénzérték és a gabnaárak.

A török időbeli magyar királyság népességének számáról nyújtott általános tájékozás megadja az első alapfeltételt ama kor közgazdasági állapotai és fejleményei ismeretéhez. De van még egy második kérdés is, melyet habár csak hozzávetőleg, de mindenesetre tisztázni kell, különben további fejtegetéseim nagyobbára érthetetlenek maradnának. Ez a régi pénzláb és pénzérték kérdése. A ki a magyar közgazdaság történetével foglalkozik, sajnálattal fogja tapasztalni, hogy e tekintetben nem talál semmiféle hasznavehető irodalmi segédeszközt. Ezeket méltán várhatja a magyar numismaticától vagy metrologiától, melynek van is elég tiszteletre méltó multja, legalább a régi pénznemek leírása terén, jelene azonban sajnos, nincs. Régibb irodalmunk számos és a maga idejében a tudomány színvonalán álló szakmunkával dicsekedett. Most ellenben ez a mező, hol annyi feladat vár megoldásra, csaknem teljesen parlagon hever s évek hosszú során át nem jelent meg ide vágó szakmunka. Van azonban remény, hogy nem sokára itt is lényeges javulás fog beállani, habár nem azok részéről, kik a nagy szaktudósok hírében állanak, anélkül, hogy e téren a legkevesebbet produkáltak volna. Jelen tanulmányom írása közben ismerttettem meg a véletlen egy kiváló szaktudóssal : Belházy János, miniszteri tanácsos urral, kinek a maga nemében valóban páratlan műve már készen van s ugyancsak e tanulmányom befejezte előtt vettem az értesítést,

hogy dr. Finaly Henrik ur, a kolozsvári egyetem tudós tanára, szintén nagy metrologiai munkán dolgozik.

E művek megjelenése az illető szaktudományt is ki fogja ragadni eddigi tespedéséből s meg fogja fejteni a régi magyar pénzlábnak és időnkint való változásainak rejtvényét. Meg fog történni a régi pénzek nemes ércztartalmának pontos kipuhatólása, ez ércztartalomnak a mai árakra való átszámítása s ezzel absolut értékök szabatos meghatározása. Ezen értékátszámítást vagyis az absolut érték kiderítését másutt már mindenütt a tudomány rendelkezésére bocsátja a numismatika s annak, a ki a történelem bármely ágával foglalkozik, csak ilyen éremtani szakmunkához kell fordulnia, hogy megtudja, bizonyos időben minő pénzláb dívott s mennyit tesz valamely régi pénz, márka, forint, arany, tallér, garas, dénár stb. absolut értéke a nemes érczek mai árához képest? De nálunk eddig hasztalan keresünk ilyen szakmunkát. Numismatikánk ezt a fontos feladatot megoldani még meg sem kezdette s így eddigi történészeink a pénzérték kérdését, mely szorosán véve nem is reájok tartozik, egyszerűen mellőzték. A hol szükségök volt rá, ott megfejtetlenül közölték a fennmaradt adatokat.

Csupán Salamon Ferencz érezte egyik nagy művében ¹⁾ annak szükségét, hogy e rejtvényt meg kell oldani, különben fejtegetéseinek művelődés-történetileg legérdekesebb mozzanatai érthetetlenek maradnak a modern olvasó előtt. Szembe szállt tehát a nehéz feladattal, igazi numismatikussá lett s az illető pénzek mérése, vizsgálata alapján absolut és relativ értéköket meghatározta. Fejtegetései azonban, sajnos, csak a XV. század elejére terjednek ki. Azon időszakban, melylyel jelen tanulmányom foglalkozik, már lényegesen más pénzláb dívott, s így az általa megállapított eredményeket én nem használhatom fel. Minthogy pedig a XVI—XVII. századra nincs semmi ide vágó magyar segédforrás vagy csak olyan előmunkálat is, mely a további vizsgálatokat megkönnyítené, az osztrák numismatikusok kutatásainak és munkáinak segélyével, indirekt uton igyekeztem, ha csak hozzávetőleg is, a régi magyar pénzértéket meghatározni. Ez irányban különösen Newald János osztrák szaktudós becses dol-

¹⁾ Budapest története. III.

gozatai és a régibb Becher-féle mű szolgáltak nagy hasznomra. Newald számításai alapján a régi császári és a magyar pénzek hivatalos valvatiojának aránya szerint próbáltam a magyar forint absolut értékét meghatározni vagyis nemes ércz tartalmát a mai valutára reducálni. Hosszas és bonyodalmas számításaimat egy gyakorlati szakférfiu revisiója alá óhajtva vetni, Kachelmann Farkas pénzügyminiszteri fogalmazó urhoz fordultam, ki szives volt engem Belházy János miniszteri tanácsos urnak bemutatni. De ő méltóságában nem csupán kiváló gyakorlati szakférfiut, hanem első rangu szaktudóst és író-találtam, ki évtizedek óta egész zajtalanul, de fáradhatatlan buzgalommal folytatta tanulmányait és gyűjté a levéltárakban a szükséges anyagot. Ma már tul is van az egyszerű adatgyűjtésen. Műve, mely a magyar pénzeket a legrégebb időktől a jelenig felöleli s minden egyes ismert pénznemet arany vagy ezüst tartalma szerint mai pénzértékben meghatároz, már teljesen készen áll. Közrebo-csátása valóban a legmelegebben óhajtható, mert sok százados multunk egyik legfontosabb és eddig teljesen ismeretlen mozzanatát fogja tudományosan megvilágítani. Egyelőre ő méltósága nálunk valóban ritka előzékenységgel engedte meg, hogy hosszas kutatásainak és számításainak engem érdeklő részét, a XVI. századra vonatkozót, jelen tanulmányomban felhasználhassam. Ezzel nem csupán nekem, hanem mindazoknak, kik az említett időszak viszonyaival foglalkoznak, őszinte hálát érdemlő szolgálatot tett. Szivessége egyszersmind feleslegessé tette az indirect uton való értékkiderítést, mert számításai közvetlenül meghatározzák a régi magyar pénznemek absolut értékét.

A magyar pénzláb alapjául a XVI. században a forint szolgált, mely száz dénár-ra oszlott. Csakhogy ez a forint csupán számítási alap volt, de egy forintosnak nevezett pénzt I. Ferdinánd korától kezdve nem vertek. Régebben a magyar arany volt az egy forintos s a XVI. században is gyakran nevezik az aranyat, a ducátot egy magyar aranyforintnak (ungarischer Goldguldiner). De ennek az aranynak már jóval nagyobb árfolyama volt egy magyar forintnál vagyis száz dénárnál. Magyar forint egy darabban nem keringett tehát, hanem vertek Magyarországon aranyat, mely száz dénárnál többet ért és vertek dénárokat — különböző 4, 8 stb. dénáros darabokban, — 1553 óta pedig

tallérokat — egész- vagy féldarabban — melyek eleinte kevesebbet, utóbb jóval többet értek száz dénárnál, a szerint, a mint az utóbbiak többé-kevésbé tiszta ezüsből készültek. Mert míg az arany és a tallér nemes ércz-tartalma és sulya a mohácsi vész utáni két században, ha nem is maradt ugyan változatlan, de valami feltűnő mértékben nem romlott meg, a dénároknál a XVII. században a pénzromlás olyan nagyban üzetett, hogy az eredetileg szintén jó ezüsből vert dénárok lassankint váltópénzzé vagy helyesebben rézpénzzé lettek s ennek megfelelően régi árfolyamuk is jelentékenyen lehanyatlott.

Az említett háromféle pénznem ércztartalmát és mai értékét osztrák valutában Belházy János miniszteri tanácsos ur a következőleg állapítja meg:

Az *arany* a XVI. században $23\frac{3}{4}$ karátos finomságban veretett és pedig egy finom márkából $69\frac{1}{95}$ darab. Egy-egy drb sulya 3.5593, tiszta aranytartalma 3.2521 gr. volt. Egy ilyen *arany absolut értéke mai osztrák valutában 4 frt 91.3358 kr.*

A *tallér-lábat* a magyar törvényhozás 1553-ban fogadta el s azóta vertek tallért a magyar királyi verőházakban és pedig

a) 1553-tól 1587-ig 14 lat 1 quint 1 drb finomságban egy márkából $8\frac{8}{17}$ darabot; mindegyiknek sulya 28.9926, ezüst-tartalma 25.9348 grt tett. *Egy ilyen tallér absolut értéke mai osztrák pénzben 2 frt 33.4132 kr.*

b) 1582-től 1727-ig a tallért 14 lat finomságban verték és pedig egy finom márkából $8\frac{3}{5}$ dbot. Egy darab sulya 28.5563, finomsága 24.9868 gr. volt. *Egy ilyen tallér absolut értéke mai osztrák pénzben 2 frt 24.8812 kr.*

A *dénárok* verése a XVI. században nagyobb változásokat mutat. Részint sulyukat, részint finomságukat apasztották. Az időnkint való hullámzások következők:

a) 1527-től 1546-ig a dénárokat 8 lat finomságban verték, egy fél márkából 418 drbot úgy, hogy egy darab sulya 0.5875, finomsága 0.2938 volt s *egy-egy dénár mai valuta szerint 2.6439 o. é. krt ért.*

b) 1547-től 1575-ig megtartották a 8 lat finomságot, de egy fél márkából 436 drbot vertek. Ekkor egy darab sulya 0.5633, finomsága 0.2816, *mai értéke 2.5347 o. é. kr. volt.*

c) 1576-tól 1581-ig a finomságot is csökkentették. Hét

latnyi finomságban félmárkából 436 drbot (egy tiszta márkából $996\frac{4}{7}$ drbot) vertek s egy dénár sulya 0.5633, finomsága 0.2464, *mai pénzértéke 2.2179 o. é. kr. volt.*

d) 1582-től 1609-ig 7 latos ezüsből 446 (egy egész tiszta márkából $1.019\frac{3}{4}$) darabot vertek s egy-egy dénár *absolut értéke mai valutában 2.1681 o. é. kr. volt.*

Mint hogy száz dénár szolgált a számítás alapjául, a száz dénáros magyar forint absolut értéke a fentebbiekből nagyon könnyen meghatározható.

Egy magyar forint, a benne rejlő ezüstartalmat véve alapul, mai osztrák valuta szerint ért

1527—1546-ban	2 frt	64.39	o. é.	krajczárt
1547—1575-ben	2 frt	53.47	» »	»
1576—1581-ben	2 frt	21.79	» »	»
1582—1609-ben	2 frt	16.81	» »	»

A későbbi években a dénárok verésében igen nagy visszaélések történtek, melyek súlyosan károsították azt a csekély nemzeti vagyont is, a mely az örökös háborúk viharában, a török és az idegen zsoldosok dúlásai közepett megmaradt. A dénárok a verőházakból súlyban és finomságban egyre nagyobb mértékben megrontva kerültek ki s egyik országgyűlés — úgy látszik az 1639/40-ki, az év az iraton nincs kitéve — a felséghez a pénzromlás ügyében hosszú feliratot ¹⁾ intézett. A rendek kimerítően rajzolták a hivatalos pénzhamisításból származó töméntelen károkat s kijelentették, hogy »valamint az Isten különös jóvoltából arany- és ezüst bányák tekintetében túlte- szünk a többi országokon, akarjuk, hogy ez országban igaz sulyú pénz tartassék forgalomban.« Elpanaszolták, hogy egy tiszta márkából már 1.501 darabot vernek, minek folytán a dénárok belértéke roppant mértékben hanyatlott, mert míg I. Ferdinand alatt 1 tallér értéke 92 dr volt, immár egy tallér egész 158 dénár-ra felszökött. E pénzrontás, mint a rendek igen meggyőző- detően kifejtették, a király jövedelmeit épen úgy megkárosította, mint a lakosságot. Csökkentette a kül- és belföldi kereskedést, a forgalomban a legnagyobb visszaélésekre vezetett, mert a kereskedők egészen kényök-kedvök szerint szabták meg az egyes pénznemek értékét s csak olyan *disagioval fogadták el, ha eladtak*

¹⁾ N. M. F. L. 2363 egyik országgyűlési irománya.

vagy a tallért olyan agióval számították, ha vettek valamit, a mint érdekeiknek jobban megfelelt. Mindezek következtében vevők és eladók kezdtek a régi piacokról elmaradni s az eladók, sokszor titokban s a kincstár vám-illetékének kijátszása céljából, tiltott helyekre vitték áruikat, ha ott jó pénzt remélhettek érte. Különösen azonban a külföldi forgalomban szenvedtek érzékeny kárt a magyar kereskedők. Ausztriában és Németországban ugyanis a hatvan krajczáros rhénes (rajnai) forint volt a számítás alapja. Ez régebben 20⁰/₀-kal ért kevesebbet egy magyar forintnál s így egy rhénes forint egyenlő volt 80 magyar dénárral. De a XVII. század dereka felé, midőn a magyar dénárok megromlottak, a dénárokat a külföldön el sem fogadták s ha a magyar vevő a dénárt tallérra vagy aranyra váltotta be, minden száz rhénes forintnál, mint a rendek mondják, valami 28¹/₂ rhénes forintot kellett diságióban vesztenie.

Egyébiránt a régi időben a pénz általában inkább az árucikk természetével bírt, melynek árfolyama a kereslet vagy kínálat szerint szenvedett hullámlásokat. A pénznek nem volt kényszer árfolyama, mert főleg nálunk nem csupán egyféle pénz volt forgalomban, hanem vegyesen keringtek a legkülönbözőbb régi és új, bel- és külföldi, német, osztrák-cseh, lengyel, török pénzek. Magyarország amaz időben a nemzetek nagy csatamezője volt. Az összes nyugati államok elküldték ide fiaikat harcolni a törökkel, ki viszont a kelet legkülönbözőbb országainak nemzeteiből ujonczozta hadait. Mindez a hazai pénzforgalomra is befolyással volt s egész nemzetközi színezetet adott neki, mert a legkülönbözőbb országok pénzei szerepeltek benne. Másrészt a kereskedelmi forgalom szintén hozott idegen pénzt hozzánk. Északkeleten úgy szólván dominálóvá lett a lengyel pénz, még pedig sokszor a rossz apró pénz, melynek kiszorítása szigorú törvényhozási intézkedésekkel vagy királyi rendeletekkel sem sikerült. Az állami viszonyoknak nagyon is megfelelően valóságos anarchia állott be tehát a közkezen forgó pénzek tekintetében. Az 1635-ki országgyűlés egyik okirata, úgy látszik gróf Eszterházy Miklós nádor műve, ¹⁾ a zavaros állapotokról ezeket említi: »A pénz dolga vagy confusióban van. Néhol *drágábban és néhol*

¹⁾ N. M. F. L. 2363.

olcsóbban kel; némelyeket veszik s néhol nem és a magyar pénz igen szűken lehet. Kiről ő felségét méltó requirálni, hogy afféle inconvenientiák tolláltassanak.«

Történetek ugyan hivatalos valvatiók is, csak hogy ezeket a gyakorlati élet nem igen vette tekintetbe, sőt még az állami közegek eljárásában sincs következetesség vagy egyöntetűség.

A magyar és német forint értékét hivatalosan úgy számították: 80 magyar dénár = 1 rhénes forint vagy egy magyar forint = 75 rhénes krajczár. Ferdinánd magyar király például 1545-ben a magyarországi harminczadhivatalokhoz intézett utasításában ¹⁾ határozottan ezt a valvatiót szabja meg (*singulum flor. per 100 den. hung. vel 75 cruciferos computando*). Ugyanez arány szerint történik az átszámítás 1549-ben, hol a királyi szükségletek jegyzékében ²⁾ az van mondva, hogy 493.472 magyar forint egyenlő 616.840 rhénes forinttal. Nem akarok több számot idézni s csak általánosságban említem, hogy jegyzeteim közt 1554-ből, 1555-ből, 1559-ből, 1576-ból, 1578-ból, 1580-ból, 1599-ből, 1611-ből, sőt *jóval későbből* vannak adatok, melyek szerint a két országos kamara hivatalosan 75 krajczárban számította a magyar forintot. De ne higgyük, hogy azon egész időközben, melyre az adatok kiterjednek, mindig ez volt az arány; a magyar és az osztrák vagy mint akkor nálunk következetesen nevezik, rhénes forint közt. E tekintetben a legelterőbb följegyzések maradtak ránk, például dr. Thallóczy Lajos a legkülönbözőbb eredményeket jegyzette ki a számadásokból. A Kamara Haszna című munkájában említi, hogy a magyar forint 1538-ban 75, 1560-ben 70 krajczárt ért. Egy későbbi tanulmányában (*Arch. Ért.* 1881) viszont följegyzí, hogy 1522—82 közt a magy. forint 74, 75, 80 krban fogadtatott el. Végül egy mult évi akadémiai birálatában idéz egy régi följegyzést, mely szerint 1522—82 közt a magyar forint *semper et ubique* 75 kr *computando* s hozzá teszi, hogy 1536 óta a magyar forint mindig egyenlő 75 krajczárral. Csak azért idéztem ez adatokat, hogy kimutassam, hogy egy és ugyanazon író milyen eltérő eredményekre juthat, a mint különböző számadásokat vizsgál át. Azt

¹⁾ Közös pénzügyminiszterium Lev. Bécs.

²⁾ Orsz. Lev. Ben. Rev.

aligha lehet tehát állítani, hogy a magyar és a rhénes forint egymás közti értékaránya csak egy pár évtizeden át is változatlan lett volna. Minő zavarosak a viszonyok, bizonyítja a következő eset: Még 1578 jul. 11-én utasítja a pozsonyi kamara a szempczi harminczadost, hogy Sittkay Gábornénak, a ki a királynak 20.000 rhénes frtot constituentes 16.000 flor. hung. (vagyis 1 m. frt = 75 kr.) adott kölcsön, tegyen bizonyos fizetést s már 1579 januárban a zsolnai harminczadosnak Thurzó Szaniszló egy hasonló kölcsönügyletben nyugtát ad, melyben a magyar forint-ról azt mondja: singulum flor. per septuaginta cruciferos computandos. ¹⁾ Itt rendesen hetven krajczárban számította a harminczados a forintot s többször említi, hogy 600 m. frt = 700 r. frttal. Mások a magyar forintot egyenértékűnek mondják a tallérral (flor. hung. seu talleri említik a számadások), mi azonban még inkább komplikálja a dolgot, mert a tallér értéke is különböző volt s néha 68 néha 72 krt tett. Egy 1580-ki számadás szintén egyértékűnek mondja a tallért s a frtot s mindegyiket 70 krban számítja.

Minő sokféle pénz keringett az országban, arra szolgálhat a következő példa: 1610-ben Kassán a szepesi kamarának egy adós néhány száz forintot volt köteles fizetni. Fizette ez összeg egyes részeit 1. aranyban, 2. tallérban, 3. in duccis, 4. in albis 5. in grossis, 6. in vetusta moneta hung. és 7. in baccis. ²⁾ Ez azonban még távolról sem meríti ki a forgalomban levő pénzne-meket, melyek sokasága és különböző ligája természetesen főleg a köznépet sokszorosán károsította, mert mint az országgyűlés panaszolta, épen a szegénységtől kivánták meg, hogy egyes fizetések csupán jó pénzben, aranyban és tallérban eszközöljön, melyeket a maga dénárjain csak magas agioval szerezhett meg.

A régi magyar forint fentebbi érték-meghatározása azonban csupán annyit mond, mennyit ér mai pénzben e forint nemes ércztartalma szerint számítva. De, hogy akkor ezen nemes ércz-tartalomban milyen vásárlási képesség rejlett, vagyis mennyi volt egy régi forint relativ értéke, azt még csak ezután kell kiderítenünk. E vásárlási képességet (Kaufkraft) a régi árviszo-

¹⁾ Az iratok Jerney gyűjtemény VI. kötet.

²⁾ A számadás N. M. F. L. 914. I. köt. 55. lap.

nyokból, a legfontosabb élelmi szerek, a főbb mezőgazdasági termékek piaczi árából, illetve a régi és a mostani árak egymáshoz való viszonyából ismerhetjük meg. Sajnos, hogy e terén sem történt még semmi tudományos előmunkálat. Pedig adat ez irányban végtelen sok van, melyekből minden nehézség nélkül össze lehet állítani az egyes termények és árucikkek árhullámzásait az egész XVI. és XVII. század folyamán, még pedig nem csupán egyes városokban, hanem talán az ország minden részében is. A gazdaságtörténelem szempontjából ez rendkívül fontos munka lenne, mely egy tekintetben nem ütközik nagy nehézségbe, mert részint oklevél kiadványaink, részint a különböző helyi monografiák erre nézve már sokféle anyagot hoztak nyilvánosságra, mely könnyen kiegészíthető a különböző levéltárakból, hol tengernyi ide vágó közlemény van. Csak az a kár, hogy tudományos értékesítésük és rendszeres összeállításuk körül még eddig semmi sem történt.

Arra a célra, mely miatt most a régi árviszonyokkal foglalkozom, én is elég bőséges anyagot irtam össze az egykoru okmányokból. Csakhogy ezuttal csupán a főbb mezőgazdaság terményekre terjeszkedem ki még pedig egyedül a XVI. század második felében, különben dolgozatom tulságos terjedelmet öltene. Adataim felhasználása azonban egy igen nagy nehézséggel van összekötve, melyet a régi mértékek végtelen változottsága okoz. Mindenütt másféle az ürmérték, mely itt első sorban jó tekintetbe. Régente nem volt egységes ür- és súlymérték az országban. A mértékek megállapítása helyhatósági jog volt s minden város vagy vármegye azzal tetszelgett magának, hogy más mértéket használt, mint szomszédja. Az ebből támadt zürzavar káros hatásait már a régiek érezték. Még a mohácsi vész előtt törvény rendelte el az egységes mérték behozatalát, de mint akkor, úgy később is hasztalan. Több ide vágó törvényünk van, de mindegyik jámbor óhajtás maradt. Az 1635-iki országgyűlés egy okmánya ¹⁾ erélyesen sürgeti a bajok orvoslását s a visszaéléseknek egységes súly- és ürmérték behozatala általi megszüntetését. Azt mondja, hogy már-már mindenki usurpálja magának a jogot, hogy kénye-kedve szerint új mérté-

¹⁾ N. M. F. L. 2263.

ket alkalmazzon s néhol egy megyében három-négy egymástól eltérő ily mértéket használnak.

Csakugyan kutatásaim közben a legkülönbözőbb mértékekkel találkoztam a gabonakereskedés terén.

Néhol a muth, mely azt hiszem, Ausztriából származott áthozzánk, divott. Egy muth egy 1661-ki katonai szállításokra vonatkozó levelezés szerint ¹⁾ harmincz »nagyszombati mecz« volt. Egy tizenhatodik századi számadás ²⁾ szerint egy nagyszombati mérő egyenlő egy fél pozsonyi mérővel s sokszor csakugyan a nagyszombati mérő egy vékának — mert a pozsonyi mérő két vékát tett — vétetik. Másutt azonban az árviszonyokból azt lehet következtetni, hogy a nagyszombati mérő is nagyobb egy vékánál. De a muthon, pozsonyi és nagyszombati mérőn kívül volt szakolczai, privigyei, szeniczei, szentkereszti, tapolcsányi, metreta Wthensis és még sok mérő, volt továbbá pozsonyi, kassai, budai, simándi, gyulai stb. köből két mérővel vagy négy vékával. E különböző mértékek nemcsak közeli helységekben használtattak, hanem egy és ugyanazon számadásban is említettnek, például az van mondva, hogy tritici poson. metr. 1686 tyrnav. $\frac{1}{2}$. Mi különbség volt e különböző ürmértékek közt, azt nem tudom. Ez irányban sincsenek még tudományos előmunkálatok s bizonyára nagy érdemet szereznének a helyi monographiák irói vagy az egyes vidéki történeti társulatok, ha a körükben egykor divó mértékek ügyére kiterjesztenék figyelmöket. A helyi levéltárakban hihetőleg lesz anyag, melyből e mértékeket a most törvényesen divó mértékekre át lehet számítani.

De nemcsak a régi ürmértékek közötti eltérések okoznak bajt a gabonaárak meghatározásánál. Szaporítja a nehézséget az, hogy a régiek az egyes mértékek nevének megjelölésében sem mindig következetesek. Már említettem, hogy a nagyszombati mérő néha a véka helyett használtatik. De maga a metreta, modius, medimnus, sextarius, mely a legtöbbször mérőt jelent, néha szintén véka helyett fordul elő. A magyaros szapu szintén

¹⁾ Orsz. Levéltár Lymbus.

²⁾ N.M. A följegyzés azt mondja: »Silig. poson. metr. $\frac{4}{2}$, tirnavienses 40, simul facientes pos. m. $24\frac{1}{2}$ ».

hol mérőt, hol vékát jelent. ¹⁾ E zavarok szintén némi nehézséget okoznak az árhullámzások megállapításában. Mindazonáltal így is lehetővé válik legalább a hozzávetőleges számítás és pedig annál inkább, mert valami lényeges különbség az egyes köblök vagy mérők közt alig forgott fenn. Egy-két itczét tehetett a különbség, sőt az is valószínű, hogy egymáshoz távolabb eső helyeken más-más név alatt ugyanazon mérték használtatott s azt a mérőt, melyet Pozsonyban pozsonyinak, talán Privigyén már privigyeinek neveztek. A legtöbbnek tisztán helyi jelentősége volt, míg ellenben a pozsonyi, budai és kassai ürmértékeket messze földön használták.

Egészben a pozsonyi mérő, mely most két vékát (egy véka 36 itcze) illetve 72 itczét tesz s azt hiszem régen is ilyen volt, vehető fel az árszámítások alapjául.

A gabonaárakra vonatkozó adatokat első sorba saját jegyzeteimből állítom össze. Ilyen adat már van a kinyomatott okiratokban is. Ezuttal azonban mellözöm; egyrészt, mert a különben sem nagy adatkészletet inkább szaporítani óhajtom, másrészt meg azért, mert az itt magam elé tűzött feladat megoldásához ezek is elegendők s különben sem áll annyi tér rendelkezésemre, hogy mindazt, a mi tárgyamra vonatkozik, feldolgozzam. Külön táblázatokban foglalom össze az egyes gabonanemüeket, mérőre reducálva a régi számítások köbleit vagy vékáit, (csupán a liszt-nél és korpánál hagytam meg a köblöt); továbbá az illető termék árát és az évet, melyből az adat való s végül a helyet, hol az eladás történt. A hol két vagy több ár van kitéve, az az illető helyen és évben felmerült árváltozásokat jelzi. És most adom az egyes gabonanemüek ártáblázatait.

I. Buza.

Mérő.	Ára drban.	Mikor ?	Hol ?
Egy mérő pozsonyi	66, 50, 40, 35, 30	1548—50	Eger.
» » »	25	1550	Érsekújvári uradalom.
» » »	32	1551	» »
» » »	25	1552	Vágvidék.

¹⁾ Romer Flóris Győri Tört. Füzet. II. a szaput azonosnak mondja a pozsonyi mérővel vagyis két vékával. Ellenben a felső-vadászi uradalom inventariumában a szapu latinul quartalia s mindig egy vékának vétetik. Tört. Tár I. 938—9.

Mérő.	Ára drban.	Mikor?	Hol?
» » »	33	1555	Szigetvár.
» » »	20	1563	Pozsony.
» » —	25	1566	Szatmár.
» » —	13	1557—63	Gyula vidéke.
» » Wthensis	25	1568	Jókó.
» » pozsonyi	25	1569	Pozsony.
» » —	40	1570	Eger.
» » —	30	1570—72	Szatmár.
» » —	30	1571—72	Szentmiklósi urodal.
» » kassai	70	1572	Kassa.
» » privigyei	22	1573	Bajmóc.
» » —	30	1573	Sárköz.
» » —	30	1574	Kassa, Szendrő, Tokaj, Zárd.
» » —	33	1574	Szatmár.
» » pozsonyi	16, 10, 23, 50, 66	1580 márcz. 15— 1581 m. 15.	Pozsony.
» » —	25	1575	Szoboszló, Nánás, Ond, Vámos-Ujfalu.
» » —	40	1587	Szombathely.
» » —	33	1587	Érsekujvár vidéke.
» » —	20, 40	1590	Stomfai urodalom.
» » —	30, 40, 50	1595	Szentkereszti urodal.
» » nszombati	60	1596	Érsekujvár vidéke.

II. Rozs.

Mérő.	Ára drban.	Mikor?	Hol?
Egy mérő pozsonyi	32	1551	Érsekujvári urodalom.
» » —	16, 17	1568	Ungmegye.
» » pozsonyi	16, 17	1569	Pozsony.
» » —	20	1570	Eger.
» » —	22, 23	1571—2	Szentmiklósi urodal.
» » privigyei	22	1573	Bajmóc.
» » pozsonyi	16, 20, 17	1580 márcz. 15— 1581 m. 15.	Pozsony.
» » nszombati	25	1587	Érsekujvár.
» » —	40	1590	Stomfai urodalom.
» » nszombati	33	1596	Érsekujvár.

III. Árpa.

Mérő.	Ára drban.	Mikor?	Hol?
Egy mérő pozsonyi	10	1550	Érsekujvári urodalom.
» » »	10	1563	Pozsony.
» » —	16, 17	1566	Szatmár.

Mérő.	Ára drban.	Mikor ?	Hol ?
» » —	12, 13	1566	Tokaj.
» » —	8, 9	1557—63	Gyula.
» » Wthensis	30	1568	Jókő.
» » pozsonyi	16	1569	Pozsony.
» » —	12, 13	1570—72	Szatmár.
» » —	20	1574	Kassa, Szendrő.
» » —	12, 13	1574	Zárd.
» » —	8	1574	Tokaj.
» » —	16	1574	Szatmár.

IV. Zab.

Mérő.	Ára drban.	Mikor ?	Hol ?
Egy mérő pozsonyi	10	1550	Érsekujvári urodalom.
» » »	11	1551	» »
» » —	12, 14	1554	Pozsony.
» » —	20	1555	Sziget.
» » pozsonyi	15	1563	Pozsony.
» » —	10	1557—63	Gyula.
» » Wthensis	20	1568	Jókő.
» » —	25	1570	Eger.
» » —	25	1570—72	Szatmár.
» » —	25	1571—2	Szentmiklósi urodal.
» » kassai	25	1572	Kassa.
» » nszombati	7—8	1573	Bucsán, Hruszó, Lubinya.
» » —	12, 13	1573	Sárköz.
» » —	8	1574	Tokaj.
» » —	12, 13	1574	Szatmár.
» » —	12, 13	1579	Szádvár.
» » nszombati	25, 20, 16	1596	Érsekujvár.

V. Liszt és korpa.

Köböl.	Ára drban.	Mikor ?	Hol ?
Egy köböl tetézve	80	1566	Szatmár.
» » —	50	1566	Tokaj.
» » korpa	10	1566	Szatmár.
» » tiszta buza liszt	80	1570	Eger.
» » kétszeres liszt tetézve	60	1570	Eger.
» » rozsliszt	40	1570	Eger.
» » buzaliszt	60	1570—72	Szatmár.
» » korpa	10	1570—72	Szatmár.
» » buzaliszt	60	1574	Kassa, Szendrő.
» » » »	65	1574	Szatmár.

E táblázatok elég bő anyagot nyújtanak az összehasonlításra s a XVI. század második felének gabonaárait meglehetősen megvilágítják. Az ország különböző vidékeire vonatkoznak, s hogy néhol igen alacsonyok, azt első sorban helyi viszonyok és szállítási nehézségek okozták. A várakhoz nagy jószágok tartoztak. Ezek termése valamint a tizedgabona szolgált a helyőrségek élelmezési szükségletének kielégítésére. De az évi készlet rendszeren nagyobb volt, mint a szükséglet. A fölösleget pedig más helyekre elszállítani igen költséges lett volna. Néhol még az egyes falvakból a várakba való szállítás sem fizette ki magát, s ott, hol termett, adták el a gabonát. Vevő azonban kevés akadt, s sokszor jóval a piaczi áron alól kellett az árut eladni. Ezért oly alacsonyok az árak, például Gyulán s környékén. Egészben azonban az itt összeállított táblázatok a rendes piaczi árakat tüntetik föl, még pedig normális termésű esztendőkből, mert egykoru följegyzések szerint olyan években, midőn a földművelést nehéz csapások sújtották, az illető vidékeken vagy az egész országban abnormis árak alakultak, s csaknem hihetetlen mérvet öltött a drágaság. Erre nézve, sőt az időjárási viszonyokra nézve is, tömémentelen adat található az egykoruaknál s belőlök is idézek egyet-mást. 1532-ben pünkösdtől kezdve a felvidéken roppant szárazság volt tizenkét héten át; vízhiány miatt a vízi malmok sem dolgozhattak. 1552-ben nagy szárazság és inség volt. 1558-ban rossz esztendő volt, gabona és bor kevés termett. 1585-ben az egész országot aszály sújtotta, minél fogva a termés rossz volt s marhavész támadt. Ezek következtében 1586-ban aratásig nagy arányokat öltött a drágaság; később pestis sújtotta az országot. Igen korán állott be a tél s rendkívül erős volt. A vizek Szent-András havában már befagytak; a vízi malmok nem dolgozhattak s például Korponáról Hajnikra kellett a gabonát örlés végett küldeni. Ellenben az 1587. év bőséges volt mindenben kivéve a bort. Ép ugy bő volt az 1588. év, de bor ekkor sem termett s nagyon megdrágult. Az 1589. évet jónak mondják, a bor igen jó volt, ámbar csak féltermést adott. Csejte és Verbó vidékén nagy földindulás volt. ¹⁾

¹⁾ Egykoru följegyzésekben Kovachich Script. min. I. és Új M. Muz. 1858 és Hein kézirati krónikája N. M.

Minő árváltozásokat idézett elő egy-egy rossz esztendő s minő roppant különbségek voltak néha az egyes vidékek gabonárai közt, azt feltünteti a következő adat. 1603-ban Érsekújvár környékén egy nagyszombati mérő buza ára 60—50 drra ment. Ugyanazon évben buza »járt köble Kolosvárt (kolosvári köből) 16—17 fton.«¹⁾ De még sokkal közelebb fekvő vidékek közt is roppant árkülönbségeket okozott a termés minősége. Az 1662—63-ki rossz években egy szeniczi mérő buza 3 ft 15 dron kelt, míg néhol csak 7—8 fton lehetett kapni, még pedig egymáshoz elég közel eső helyeken. Ezek az abnormis árak azonban csak kivételesek, s mihelyt a legközelebbi aratás némileg kedvező volt, rohamosan csökkentek s a rendes alacsony színvonalra hanyatlottak vissza, minthogy a szállítási és közbiztonsági viszonyok lehetetlenné tették, hogy a gabona mint kereskedelmi árucikk, a szűkebb helyi határok közül kiemelkedve, legalább országos fontosságra emelkedjék a közlekedésben. Hogy tulajdonképen minő minimális ára volt, főleg a XVI. század egész folyamán, a gabonának, azt leginkább mutatja a dézsma- és kilenczedgabona azon része, mely csépeletlenül adatott el a termés helyén. Három kalangya búzát — egy kalangya 30—80 kévéből (manipula) állt, s sokszor még többet is lehetett egy forinton kapni. De néha egyáltalán nem akadt vevő, mert a gabona, mint országos kereskedelmi vagy kiviteli cikk, szerény szerepet játszott, mit más alkalommal behatóbban fogok az egykori adatok alapján megvilágítani.

A táblázatokban összeállított árak tehát általában normális évekből valók. Összegezve őket, következő eredményre jutunk: a buza ára 25 évről van feltüntetve (egynek véve azon éveket is, melyekben több foglaltatott össze). Ez időben a legalacsonyabb ár 13 dr. (Gyula vidéke 1557—63), a legmagasabb 70 dr. (Kassa 1572), az átlagár pedig az egész időszakra 33—34 dr. vagyis egy akkori magyar forintnak egy harmada. Egy köből buza tehát, mely mai mérték szerint körülbelül egy métermázsának felel meg, átlag kétharmad forintba, 67 denárba került a

¹⁾ Tört. Tár 1883. 511. A XVII. század egyes éveiben beállt drágaságról s a vele járó árhullámzásokról részletesebben szólok Magyarország Buda visszafoglalása korában című munkám 302—3. lapjain.

XVI. század második felében. 1886-ban viszont egy mmázsa buza átlagos ára hazánkban 7 ft 58 kr. volt. Minthogy pedig, mint fentebb láttuk, a XVI. század második felében a magyar forint abszolút értéke átlag (az akkori három különböző forintból számitva az átlagot) 2 ft 30.89 krt tett a mai osztrák értékben a régi és a mai buza ár viszonya :

$$1 \text{ köböl buza} = 67 \text{ dr.} = 1 \text{ ft } 54.69 \text{ o. é. kr.}$$

Ez átlagárat az 1886-ki átlagárral egybevetve ($154.69 : 758 = 4.89$) kitűnik, hogy ugyanazon a pénzen, mint ma egy métermázsa buzát, a XVI. század második felében 4.89 mmt lehetett kapni. A pénz relativ értéke a buzaárhoz képest tehát csaknem ötszöröse volt a mostaninak. De minthogy abszolút értéke is jóval nagyobb, egy régi magyar forint teljes vásárlási képessége következő :

$$1 \text{ régi frt} = 2 \text{ frt } 30.39 \text{ kr o. é.} \times 4.89 = 11.190$$

szavakban kifejezve a számok értelmét, egy magyar frton az említett időben tizenegy és két-tized annyi buzát lehetett vásárolni, mint ma s e szerint a buzaárhoz képest az akkori forint abszolút értéke legalább *tizenegy* akkora volt mint ma.

A *rozs* árakat véve alapul, az eredmény következő : a táblázatban tiz különböző évről van adat. A legalacsonyabb ár 16 dr (1568, 1569, 1580) a legmagasabb 40 dr (1590), az átlagár 25 dr mérönként vagy egy köből 50 dr azaz fél magyar forint. Egy köből rozs a mai métermérték szerint körülbelül 87 kilo vagyis az 1886-ki országos átlagár szerint (1 mmázsa 5.72) 4.97. A buzánál alkalmazott módszer szerint számitva tehát egy köből rozs 50 dr = 1 ft 15.4 kr. o. é. Ezt az 1886-ki országos átlagárral összehasonlítva ($115.4 : 497$) az eredmény az, hogy azon a pénzen, melyen ma egy köből — 87 kilo — rozsot, kaphatni a XVI. század második felében 4.30 köblöt lehetett kapni. A rozs árához mérten tehát a pénz relativ értéke valami $4\frac{1}{3}$ -szor olyan volt, mint 1886-ban, s így a pénz abszolút és relativ értéke együtt ($1 \text{ ft} \times 2.30.89 \text{ o. é.} \times 4.30$) = 9.82 volt. A rozs árak szerint tehát a pénz akkori értéke már nem tizenegyszer, hanem csak tizszer olyan nagy, mint ma.

Számitásaimat még kiterjesztem a zabra is, mely kiválóan

¹⁾ Dr. Jekelfalussy József közg. és stat. évkönyv 1887. a 133. lapon.

háborus cikk, már pedig kétszáz évvel ezelőtt hazánk állandóan háboruk színhelye volt, s így a zab akkor is a legkeresettebb termények közé tartozott. A zab ára 17 évről van följegyezve a táblázatban. A legalacsonyabb ár 7, a legmagasabb 25 dr, az átlagár $16\frac{1}{2}$ dr mérőnkint vagyis köbfe 33 dr egy harmad ft. Egy köből zab egyenlő 56 kilo, ára pedig az 1886-ki országos átlag szerint (egy méter-mázsa 5.29) 2 frt 96 o. é. kr. A fentebbi számítás szerint tehát, az a zabmennyiség, a mely 1886-ban 2 frt 96 krajczárba került, 76.19 mostani krajczáron volt kapható, s így akkor 3.88-szor annyi zabot adtak a mai áron. A zabárak szerint a régi és a mostani pénzérték aránya következő:

$$1 \text{ régi frt} = 2.30_{89} \text{ o. é.} \times 3.88 = 8.95.$$

A zabárak szerint tehát egy magyar forint a XVI. század második felében valami kilencszer annyit ért, mint egy mostani o. é. forint.

Mindhárom termény ára következő eredményt ad:

buza	11.19
rozs	9.82
zab	8.95

$$3 : 29.96 = 9.98.$$

A gabonaárak szerint tehát a XVI. század második felében egy akkori forinton körülbelül tíz annyit lehet vásárolni, mint ma, s így az akkori forint absolut és relativ értéke általánosságban a mostaninak *tízszeresére* tehető.

Ez a számítás természetesen nagyon is hozzávetőleges. De azt hiszem, kellő óvatossággal történt, s mindenesetre inkább a minimumot, mint a maximumot jelzi. Valami nagyon szabatos számítások e téren nem is fognak eszközöltethetni soha. Itt a számítás mindig csak *megközelítő*, csak hozzávetőleges lesz. Ez irányban is szabatosabb eredményeket fogunk fölmutathatni, mihelyt egyszer régi ártörténelmünk jobban meg lesz világítva mihelyt a gabonaárakra vonatkozó anyag alaposabban föl lesz dolgozva, mint eddig, de különösen, ha nem csupán a gabona, hanem a többi fogyasztási és szükségleti cikkek áralakulata, mint külföldön történik a megérdemlett figyelemben részesül. Mint ma, ugy régebben sem csupán kenyérral élt az ember, s bármi sanyaruak voltak a közviszonyok a török világban, népünknek a legkülönbözőbb szükségletei voltak, s azokat ki is elégítette. Ha

legalább a nép háztartásában szereplő többé-kevésbé nélkülözhetetlen cikkek árát ismerni fogjuk, úgy a pénz relativ értékére nézve is biztosabb, mert szélesebb, szilárdabb alapon nyugvó eredményeket remélhetünk. De teljesen szabatosak azok sem lehetnek. A régi és a mostani ür- és sulymértékek közti arányt beható tanulmányok talán kideríthetik. De azért a gabonánál, a marhánál s sok másnál az összehasonlítás mégis csak hozzávetőleges lesz, mert nem ismerjük a régi áru minőségét, a gabonánál például a súlyt. Erre nézve sohasem fog adat előkerülni, mert régente nem mérték meg súlyát soha, pedig a buzánál és árpánál e tekintetben meglehetősen különbségek foroghatnak fenn. Én számításaim alapjául a közép-jó minőséget vettem fel s azt hiszem helyesen. A magyar gabona jó hirneve nem új keletű. Olyan régi az, mint maga gabonatermelésünk s az utasok, kik a XVI. és XVII. században Magyarországon jártak, mind csodálattal szólottak a magyar kenyér kitünő minőségéről. Ez nem csupán azok érdeme, kik a kenyeret sütötték; maga az anyag is sokkal jobb volt, mint a külföldi, s így föltehető, hogy gabonánk minősége, sulya rendes esztendőben megfelelt a mostaninak. Ez azonban, bármi alapos megvilágítást nyer is egykor gazdaságtörténetünk, pontos számokkal soha bebizonyítható nem lesz s így a reá alapított számítások és combinatiók is mindig csupán megközelítő eredményre fognak vezetni.

Ilyen megközelítők az én számításaim is s a XVI. század második felére nézve mindenesetre nyujtanak támaszpontot, habár az egész, mint első kísérlet, még sokféle kiegészítést és pótlást igényel. A tizenhatodik század második felében a pénz vásárlási képessége a mostanival szemben kétségkívül legalább tízszeres volt. Ép oly bizonyos, hogy előbb a képesség még nagyobb volt, azután pedig fokozatosan hanyatlott. A mi ama század első felét illeti, sok adatunk van, melyekből világosan kitünik, hogy a gabonaárak még alacsonyabbak voltak. 1522-ben például Löcsén egy köből buza ára csak 44 drt tett. Ennek mai értéke 1.168 o. é. kr, (a jó pénzt számítom s nem azt, mely épen azon évben hozatott forgalomba s fél annyit ért) s így akkor hat és fél köből (illetve a rossz pénzt véve alapul 13) buzát lehetett aynyi pénzen, mint ma, kapni. De mivel akkor egy forint abszolút

értéke 2.65.6 mostani krajczár ¹⁾ volt, a relativ érték vagy tizenhatszor oly nagy volt mint ma. Az akkori olcsó világról sok más régi feljegyzésünk is szól. 1535-ben a Fuggerek egy fölterjesztése a bányavárosokról fájdalommal emlékezik vissza a régi jó időkre s a beállott drágaság illusztrálására felhozza, hogy míg előbb 20 véka zabot lehetett egy frton kapni, most ennyi pénzen csak 5 – 7 véka kapható. ²⁾ Csakugyan észrevehető áremelkedés állott be, mely évtizedről évtizedre fokozódott. E változást a háborús viszonyokon s a gazdasági élet átalakulásain kívül nagyrészt a forgalomban levő pénz folytonos szaporodása, mit a hitel és kereskedelem szükségletei kevésbé igényeltek, főleg azonban a nemes érczek nagy árcsökkenése idézte elő. A XVI. század második felétől kezdve már nagyon érezhető volt az amerikai verseny, mely akkor a nemes érczek terén idézett elő oly mélyenható gazdasági válságot, mint ma a földművelési termékeiben. Az új világ formálisan előzönlötte arannyal-ezüsttel Európát s így fokozatos értékdevaluációt idézett elő, melytől Magyarország sem maradhatott megkímélve. Hatásai az arany-ezüst pénz abszolút értékének csökkenésében s ezzel párhuzamosan a terményárak emelkedésében nyilatkoztak. Annyi nemes érczért a melyen előbb négy-öt köböl gabonát lehetett kapni, utóbb már csak három, azután két köblöt adtak. Így a termények árának emelkedésével egyre jobban csökkent a pénzben rejlő vásárlási képesség. Hogyan alakult az a XVI. század második felében, már láttuk. Akkor valami tizszer oly nagy volt, mint ma. Előbb azonban még nagyobb, utóbb egyre csekélyebb lett az. Nagyon hosszúra nyulnának fejtegetéseim, ha minden ide vonatkozó adatot közölni akarnék. A viszonyokat kellően megvilágítja a buzaárak egymással szembe állítása a következő években, mindig normális termést és árakat feltételezve.

1522	egy köböl 44 dr
1551—99	» » 67 »
1600—1625	» » 100 »

Itt tehát a buza árának időszakonként mintegy 14—50⁰/₁₀-kal való emelkedése észlelhető s ez alapon elmondhatni, hogy a

¹⁾ Belházy János ur közlései szerint.

²⁾ Schmidt Berggesetze I. Péch Bányászat története I. 159. más számokat ad.

mohácsi vész idején egy magyar forintban valami *tizenötször*, 1530 után *tizenkétszer*, 1550 után *tizszer* és 1600 után *hét-nyolcszor*, a XVII. század második felében *hatszor* oly nagy vásárlási képesség rejlett, mint egy mai osztrák forintban. Ennek megfelelően, mikor egy magyar forintot említünk, mindig szem előtt tarthatjuk, hogy abszolút és relatív értékére vagyis vásárlási képességére nézve megfelelt az

1522—30 közt	15 mai forintnak
1530—46	12 » »
1546—1600	10 » »
1600 után	7—8 » »
1650 »	5—6 » »

Tulságos magasra ez érték semmiesetre sincs véve, habár kétségtelen, hogy számításaim, még sok hosszas további kutatást, kiegészítést és felvilágosítást igényelnek. Bizonyára mindezt szintén meghozza az idő. Csakhogy míg ez megtörténik, az én első kísérletemmel kell megelégednünk. Némi tájékozást kétségkívül nyújtanak s megkönnyítik azon gazdasági viszonyok és állapotok megértését, melyekről immár bővebben akarok szólni.
